

TörténetTér Egyesület

Komplex Meseterápiás képzés

**A rítusok helye, szerepe a Komplex
Meseterápiában**

Kidolgozta: Dr. Sztanó Flóra

Ez a jegyzet kizárólag a képzés résztvevői számára készült, oktatási segédanyagként. A dokumentum tartalma szerzői jogvédelem alatt áll. Másolása, sokszorosítása, terjesztése, illetve harmadik félnek történő tovább küldése a készítő előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

A **rítus** (szertartás) olyan megszokott, ismétlődő, szabályozott cselekvés- vagy eseménysor, amelynek jelképes (szimbolikus) jelentése van, és egyéni vagy közösségi szinten **fontos társadalmi, vallási vagy kulturális szerepet** tölt be. A rítus mögött hiedelmek húzódnak meg – valamilyen történésnek, cselekvésnek adott dolog lesz a következménye –, így az ehhez kapcsolódó rítus, mint meghatározott cselekvéssor azt biztosítja, hogy az ember befolyással legyen erre a következményre.

Meghatározó elemei:

- **Szabályozottság** - Meghatározott rend és sorrend szerint zajlik, tehát nem véletlenszerű, egy adott csoport által szabályozott tevékenység.
- **Ismétlődés** - Rendszeresen visszatér (évente, élethelyzetenként), ciklikusan.
- **Szimbólumokat használ** - Jelképekkel, jelképes cselekedetekkel közvetít jelentéseket.
- **Közösségi vagy egyéni** - Lehet közösség előtt zajló vagy személyes, lelki gyakorlat.
- **Átéltető, érzelmileg hat** - A résztvevők számára fontos élmény: megerősíti az identitást, összetartozást.

A rítus, mint kontroll

Sir **James George Frazer** (1854–1941) brit antropológus, folklorista szerint, aki a rítusok, vallások és mitológiák kapcsolatát kutatta: „A primitív ember abban hisz, hogy ha megfelelő rítusokat hajt végre, irányítani tudja a természet erőit. A mágikus rítus a kontroll illúzióját adja – ezért ragaszkodunk hozzá még akkor is, ha nem működik.” A mágikus gondolkodás azt jelenti, hogy az ember hisz abban, hogy rítusokkal, varázslatokkal befolyásolhatja a világot. V.ö: gyermeki gondolkodás, kényszer-cselekvések mögötti gondolatok.

A rítusok működésének elve

Hasonlóság elve (*imitatív mágia*) - **Szimpatikus (sympathetic) rítusok** – Szimpatikusnak nevezzük azokat a rítusokat, amelyek azon a hiedelmen alapulnak, hogy a hasonló hat a hasonlóra, az ellentét az ellentétre, a tartalmazó a tartalmazottra (és viszont), az ábrázolás hat a tárgyra vagy a tényleges személyre, illetve a szó hatással van a tette. pl.: esőtánc – eső utánözása

Érintkezés elve (*kontagiózus mágia*) **Átviteli (fertőzéses) rítusok** – egymással érintkezésben lévő dolgok átadják egymásnak tulajdonságaikat. Ami kapcsolatban volt egymással, hat egymásra a távolból is. pl.: hajszál, köröm mágikus használata, névhez kapcsolódó hiedelmek

Átmeneti rítusok

Arnold van Gennep (1873–1957) francia etnológus és folklorista, munkássága megmutatta, hogy a rítusok **az emberi élet ciklusainak univerzális mintázatai**, mindenhol megtalálhatók, ahol emberi közösség létrejött, tértől és időtől függetlenül.

Szerinte az emberi életet és közösségi státuszt **átmenetek** tagolják: ezekre speciális, szertartásos eseményekkel reagál, ezek az átmeneti rítusok. Az **átmeneti rítusok** olyan **kulturális és szimbolikus események**, amelyek során egy személy vagy csoport **egyik társadalmi vagy életállapotból a másikba lép át**. Ezeket a rítusokat minden társadalom ismeri valamilyen formában, és fontos szerepet játszanak a **társadalmi rend fenntartásában, az identitás megerősítésében és a közösségi értékek közvetítésében**. „A férfiak és nők nemcsak megszületnek, nemzenek és meghalnak, hanem szertartások révén lesznek azzá, amik.” – mondja Gennep.

Az élet folyamatát ellenmondások határozzák meg. Ezek az ellenmondások (paradoxonok):

1. **biológiai létezés – kulturális létezés**
2. **egyéni érdek, saját személyiség érvényre juttatása – társadalmi csoport célja, feladata, érdeke**
3. **az emberi élet folyamatossága – életszakaszokra osztottság. Az egyes szakaszok saját viselkedésformával, jogokkal, kötelezettséggel járnak együtt.**

Ezeket az ellentmondásokat mutatják meg, fedik fel, tudatosítják a rítusok. Ezek között az ellentmondások között örök feszültség húzódik, így a rítussal igyekszik az ember ezt a megoldhatatlan dilemma által keltett bizonytalanságot, félelmet, feszültséget feloldani. Tehát az emberi lét paradoxonai által keltett feszültséget oldja fel, kontrollálja a rítus.

Az átmeneti rítusok szerepe:

- **Szabályozzák** az egyéni életút állomásait a közösség szempontjából. Mit mikor, hogyan kell csinálni.
- **Megkönnyítik** a pszichológiai és társadalmi átmenetek feldolgozását. Segítenek az egyénnek és a közösségnek kezelni az identitásváltozást, fenntartani a társadalmi rendet, és szimbolikusan vezetik végig az embereket az élet nagy fordulópontjain.
- **Közösségi megerősítést** adnak: az egyén változása nem magányos, hanem közös esemény.

Az átmeneti rítusok szerkezete univerzális, vagyis megtalálható különböző kultúrákban és történelmi korokban is – az egyes elemek formája eltérhet, de a háromfázisú szerkezet mindig jelen van.

Az átmeneti rítus szakaszai:

- **Elválás (separatio - preliminális szakasz)** - Az egyén elszakad a korábbi társadalmi státuszától (előző életszakasz, társadalmi helyzet). Jelképes leválás történik (pl. speciális ruhát kap, levágják a haját). Célja: elkülöníteni az egyént a korábbi identitásától, gyakran szimbolikus „halál” formájában.
- **Átmenet (limen: küszöb - liminális szakasz)** - Az „átmeneti”, határhelyzeti állapot. Az egyén már nem a régi, de még nem az új státuszban van. Gyakran kapcsolódik hozzá bizonytalanság, próbák, tanulás. Ez az állapot gyakran „szent” vagy „veszélyes” időszak, ahol a normák felfüggesztődnek. Ebben az átmeneti szakaszban fejeződhetnek ki az élet ellentmondásai, azáltal, hogy a társadalmi határok itt felborulnak.
- **Újra-beilleszkedés (aggregatio, reintegratio – postliminális szakasz)** - Az egyén visszatér a társadalomba, de már egy új életszakaszban, társadalmi szerepben vagy státuszban (pl. férjként, felnőttként, halottként stb.). A visszatérés ünnepélyes, megtörténik az új identitás hivatalos elismerése, a közösség elfogadja az illetőt az új státuszban.

Minden beavatási rítus átmeneti rítus, de nem minden átmeneti rítus beavatás.

A biológiai és a társadalmi serdülőkor vagy serdülés két, alapvetően különböző dolog. ezért Genep szerint a serdülőkori rítusokat célszerűbb nem beavatási rítusnak nevezni.

A férfi- vagy női szerepre alkalmassá tévő rítusok átmeneti rítusok, a nem nélküli (gyermeki) világtól való elszakadást célozzák, ilyenkor az avatandót többnyire egy speciális helyre, kunyhóba elkülönítik. Néhány törzsnél az avatandót halottnak tekintik, s az első fázisban az is marad. Majd feltámasztják és megtanítják élni, másképpen, mint gyerekkorában. Ezt követi a befogadó rítus, amely révén az egyik, illetve a másik nem képviselői által alkotott szűkebb társadalomba való belépés válik lehetővé.

Néhány rítus, melyek valamilyen módon visszaköszönnék, megjelennek a mesékben. Így a mesei helyzet fejtése is könnyebb, ha feltárjuk, értelmezzük a mögötte sejtethető rítust.

- A **kapu, ajtó/küszöb**, mint leszűkült átmeneti tér, szentnek tekintendő. A küszöbnél történő rítusok mind határhelyzeti rítusok.
- A korábbi környezettől való elválást szolgálják a „tisztálkodó” rítusok (**mosdás, törülközés** stb.), s ezután következnek a befogadó rítusok.
- A közös **étkezés** befogadó rítusnak számít.
- Az **ajándék** szerepe: ha valaki elfogad egy ajándékot, azzal az ajándékozó és az ajándékozott összekapcsolódik, az ajándék a megajándékozottat az ajándékozóhoz köti, közik lesz egymáshoz. A tárgyaknak egy csoporton belül történő körforgása az egyének közti szociális kötelék fenntartását biztosítja. (Lsd: indián ajándékozási szertartás)
- **Hajjal** való bánásmód, gyakran az átmeneti rítusok kategóriájába tartozik. A haj formájával, színével, hosszúságával, elrendezésével könnyen felismerhető, egyéni vagy kollektív ismertető jeget lehet létrehozni. Ezáltal a haj jelzi az adott társadalmi, életkori státuszt. A haj levágásával az ember elválik korábbi világától. A levágott hajban benne lakik az egyén egy része, azonos vele. A haj felajánlása, feláldozása ahhoz köt, akinek adjuk, rokoni kapcsolódást teremt. (Lsd.: A nap keresése, Mese a napról)
- **Gyász**: Valójában a gyász a túlélők számára jelent határhelyzeti állapotot, amelybe elválasztó rítusokkal lépnek be, s amelyből az általános értelemben vett társadalomba való reintegráló rítusok révén lépnek ki (gyászfeloldási rítusok). Bizonyos esetekben az élőknek ez a határhelyzeti időszaka a halott határhelyzeti szakaszának az ellenpárja, az előbbi megszűnése olykor egybeesik az utóbbiével, vagyis az élők határhelyzeti szakasza akkor ér véget, amikor a halottat befogadják a halottak világába. Ez a legtöbb kultúrában 40 nap. A halál utáni 40 nap a lélek „átmeneti állapota”, amikor már nincs

az élők világában, de még nem rendeződött be véglegesen a túlvilág rendjébe. Így a 40-es szám általánosságban küszöbhelyzetre utaló szám.

A gyászidőszak alatt az élők és a halott olyan speciális társadalmat alkotnak, amely az élők és a halottak világa között helyezkedik el, s amelyből az élők aszerint távoznak előbb vagy később, hogy milyen közeli rokonságban álltak a halottal. A gyász idején minden érintett felfüggeszti a társadalmi életét, annál hosszabb időre, minél közelebbi társadalmi kapcsolatban van az illető a halottal (özvegye, rokona); ill. minél rangosabb személy az elhunyt. A nagy útra készülő halottat az élők gondosan ellátják anyagi javakkal (ruha, élelem, fegyver, szerszám) és mágikus-vallási tárgyakkal (amulett, jelképek és varázsszavak), amelyek ugyanúgy biztosítják számukra az áthaladást, majd a kedvező fogadtatást, mint az élő utazóknak.

A temetés után tartott lakoma, halotti tor, a halottról való megemlékezés egy befogadó rítus. Ezeket azért végzik, hogy megerősítsék az életben maradottak egymás közötti, illetve - néha - a halotthoz fűződő kapcsolatát, amely megszakadt az egy láncszem kiesésével.

A rítus és a mítosz kapcsolata

A mítoszok és a rítusok kapcsolatát vizsgálta, írta le **Claude Lévi-Strauss** (1908–2009) francia antropológus és etnológus. Azt mondja, hogy a rítus utólagos értelmezése a mítosz. Példa erre: az évenként meghaló és feltámadó isten (pl. Tammúz, Osiris, Dionüszosz) mítosza az évszakok változásához kötött termékenységi rítusokból eredt. A mítosz nem egyszerű történet, hanem az emberi gondolkodás strukturált kifejeződése.

Míg a **rítus cselekvésben és szimbólumokban** dolgozza fel az emberi élet ellentéteit, történéseit, addig a **mítosz elbeszélés formájában**. A mítoszok gyakran elbeszélő keretet adnak a rítusokhoz, elmondja, miért kell a rítust végrehajtani, és milyen isteni vagy természetfeletti történés ismétlődik meg általa. A rítus cselekvésben újra játssza a mítoszt, nem csak hallgatja az ember, hanem „testben és lélekben” át is éli. V.ö: rítus szerepe a terápiában, meseterápiában.

A rítus társadalmi szerepe

A rítusok közösség-szervező, társadalmi dinamikára való hatását emeli ki **Victor Turner** (1920–1983) brit antropológus. A rítus, mint szociális esemény, formálja a közösséget, erősíti a kohéziót, ugyanakkor a társadalmi feszültségek oldására is alkalmas. Kimutatta, hogy a

rítusokban használt **szimbólumok többretegű jelentésekkel** bírnak: egyszerre utalnak a társadalmi szervezetre, a vallási elképzelésekre és az egyéni élményekre (pszichológiai réteg). Az elválasztást követően a liminalitás fázisában (küszöbhelyzet) a résztvevők kilépnek a hétköznapi társadalmi struktúrából. Átékelhető egy olyan közösségi élmény, ahol a szokásos hierarchiák feloldódnak, alá-fölé rendszeltség nélküli, szabad kapcsolódás válik lehetővé. V.ö.: fesztiválok, terápiás csoport átmeneti tere, hierarchia mentes kapcsolódása.

Rítusok és az evolúció

Csányi Vilmos (1935–) magyar etológus **biológiai–evolúciós** megközelítésből beszél a rítusok jelentőségéről, kiemeli az emberi közösségek kialakulásában és fennmaradásban betöltött szerepét. A rítusra, mint szabályozott, formalizált szokásra tekint, és mint ilyen a nyelv előzményeként határozza meg. A rítus a társas tanulás alapvető eleme, általa a közösség nem verbális módon közvetít viselkedési mintát az egyén felé. Nem csupán emberi (a kutyák is értik), tehát nem verbális. Így tulajdonképpen preverbális szinten válik kommunikációs, társas összehangolást biztosító eszközzé. Vö.: rutinok szerepe a csecsemőknél, preverbális szinten biztonságteremtés terápiás helyzetben.

Az ember túlélése a közösségi együttműködésen alapult, képes-e összehangolt tevékenységre, hiszen ezen múlt a zsákmányszerzés. Ezt tette lehetővé a ritmus: a zene, a tánc, a rítusok ismétlődő folyamata. Az együttműködés, érzelmi egymásra hangolódással valósítható meg, ezt az érzelmi egymásra hangolódást teszi lehetővé a rítus is, akár a mesemondás rítusa.

A rítusok szerepe a varázsmesékben

Vladimir Jakovlevics Propp (1895–1970) orosz folklorista az orosz varázsmese gyökereit a történelmi valóságban kereste, rámutatott arra, hogy a varázsmese számos kulcsmotívuma megegyezik az archaikus beavatási szertartások szerkezetével.

Többféle módon őrzik a mesék a rítusok közötti kapcsolatot.

1. Közvetlen kapcsolat. A mesében is ugyanaz történik, mint a rítusban. pl.: állatok csontjának eltemetése, halotti bábu
2. A mese új értelemmel ruházza fel a rítust. Újraértelmezésen azt értjük, hogy a mese a szertartás valamely elemét (vagy néhány elemét), amely a történelmi változások következtében szükségtelenné vagy érthetatlenné vált, más, érthetőbb elemmel cseréli fel. Pl.: Halott/élő bőrbevarrása, ezáltal megszabadulás.

3. A rítus megfordítása. Az újraértelmezés alapesetének kell tekintenünk azt is, amikor a mese megőrzi a szertartás minden formáját, de ellentétes értelemmel vagy jelentéssel ruházza fel. Propp példája: öregek megölése

Nem azt állította, hogy minden mese közvetlenül egy konkrét rítusból származik, ill. az egyes motívumok nem mindig realizitikusan létező történetiségre utalnak, hanem az ember gondolati-tudati elképzelését tükrözik.

Bizonyos mesék, ill. mesei elemek a felnőtté válás folyamatának rítusát őrzik. A mese dramatizált, szimbolikus formában idézi meg az egykor valóban végrehajtott közösségi szertartások szerkezetét. Ez párhuzamba hozható a beavatási (átmeneti) rítusokkal, amelyek során a fiatal kilép a gyermeki státuszból, próbatételeken megy keresztül, majd új, felnőtt tagként tér vissza a közösségbe. A mesei hős útja megfelel a rítus három fázisának (elválás – liminalitás – reintegráció).

- A fiú eltávolítása a közösségből (elindulás)
- Próbák, megpróbáltatások, gyakran fájdalmas vagy félelmetes élmények (sötét erdő, szörnyek, halál szimbolikája)
- Segítők megjelenése (pl. öregember, állat, varázseszköz)
- A próbák kiállása, a tudás vagy hatalom megszerzése (pl: erdei ház, zsványok)
- Visszatérés a közösségbe, immár megváltozott, felnőttként

Sok varázsmese tartalmaz halál–feltámadás, fogság–szabadulás vagy elveszés–megtalálás motívumokat. Ezek az archaikus rítusok (pl. temetési szertartások, újjászületési rítusok, termékenységi ünnepek) átalakított formában jelennek meg a mesékben, a mese a halálról alkotott elképzelések nyomait őrizte meg.

Összegzés

A rítus szerepe sokrétű az ember életében: egyetemes emberi, szervező, rendszerező, evolúciós, lélektani igény. A mesemondás/mesehallgatás önmagában rítusként van jelen az emberiség történetében, összetartozást teremt. A mesén belül is megjelenik maga a rítus, és fontos megteremteni egy terápiás helyzetben is, ill. támogatni az egyént, hogy saját életében is jelen legyen.